

1253; İstanbul 1304) yazıldığı dönemde Sâmanîler'in resmî akidesi kabul edilmiş ve bölgedeki medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. 2. *Risâle fî beyânî enne'l-îmân cüz'ün mine'l-âmel em lâ (ve mürekkebün em lâ)*. *es-Sevâdü'l-a'zam*'ın İstanbul baskılarının sonunda yer alan küçük bir risâledir (meselâ bk. İstanbul 1304). Bu risâlede çeşitli itikadî mezheplerin iman tarifleri yanında bu mezheplerin iman-amel ilişkisi ve imanın artıp eksilmesi gibi konulardaki farklı görüşleri incelenmektedir. 3. *er-Risâle*. Özel bir adı bulunmayan eser, meşhur yetmiş iki fırka hadisini konu edinmekte olup, Hâce Muhammed Pârsâ'nın aynı konudaki bir risâlesiyle birlikte Muhammed Takî Dânişpejûh tarafından "Dü Risâle der Bâre-i Heftâd ü Dü Gürûh" başlığı ile yayımlanmıştır (*Neşriyye-i Dânişkede-i Edebiyyât-ı Tebrîz*, sy. 79, s. 249-254).

Semerkindî'nin tasavvufî hikmetlerinden bazı seçmeler, Mahmûd b. Osman'ın *Firdevsü'l-mürşidiyye* (nşr. F. Meir, Leipzig 1948) ve Ebû Nasr Tâhir b. Muhammed Hânkâhî'nin *Güzîde der Ahlâk u Taşavvuf* (nşr. İrec Efşâr, Tahran 1347/1968) adlı eserleri içinde günümüze ulaşmıştır.

Bazı bibliyografik kaynaklarda Hakîm es-Semerkindî'ye nisbet edilen (meselâ bk. *Keşfü'z-zunûn*, II, 1157), ancak kütüphanelerde herhangi bir nüshasına rastlanmayan 'Akîdetü'l-îmâm adlı Farsça risâle, muhtemelen müellifin *es-Sevâdü'l-a'zam* adlı eserinin Farsça'ya aktarılmış şeklidir. Nitekim *es-Sevâdü'l-a'zam*'ın eski bir Farsça versiyonunun Hâce Muhammed Pârsâ tarafından 795 (1393) yılında yenileştirildiği şeklindeki bilgiler de (*Elr*, I, 359) bu ihtimali güçlendirmektedir.

Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunan *el-İntihâb* (Ayasofya, nr. 1663) ve *Şerhu Fuşûlî'n-Nesefî* (Şehid Ali Paşa, nr. 2303) adlı eserlerle İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki *Keşfü'l-ferâîd* (AY, nr. 8947) adlı risâlenin müellifi olarak Hakîm es-Semerkindî gösterilmektedir. Ancak söz konusu nüshaların, müellife nisbetlerini doğrulayacak herhangi bir kayıt taşımadıkları ve bunun yanlış bir fişlemeden kaynaklandığı tesbit edilmiştir.

Hakîm es-Semerkindî ve *es-Sevâdü'l-a'zam* üzerinde Fârûk Ömer Abdullah el-Ömer tarafından *The Doctrines of Maturidite School with Special Reference to as-Sawâd al-A'zam of Ha-*

kim as-Samarkandî adıyla bir doktora çalışması yapılmış (Edinburg University 1974), Mustafa Can da *Hakîm es-Semerkindî ve es-Sevâdü'l-a'zam* başlıklı bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır (MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü 1986).

BİBLİYOGRAFYA :

Kelâbâzî, *et-Ta'arruf* (Nevâvî), s. 46; Herevî, *Tabakât*, s. 320-323; Nesefî, *Tebşirâtü'l-edille* (Salamé), I, 357-358; Necmeddin Menkübers, *en-Nürü'l-lâmi**, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2311, vr. 1^b-2^a; Sem'ânî, *el-Ensâb*, IV, 186; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muğiyye*, I, 371-372; Câmî, *Nefehât*, s. 124; Mahmûd el-Kefevî, *Ketâ'ibü a'lâmi'l-aḥyâr min fukahâ'i mezhebi'n-Nu'mânî'l-muhtâr*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 548, vr. 71^b-72^a; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1008, 1157; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 199; Brockelmann, *GAL*, I, 182-183; *Suppl.*, I, 295; Kehmâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, II, 237; Sezgin, *GAS*, I, 606; Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi: Giriş*, İstanbul 1981, s. 129; H. Ritter, "Philologika III", *Beiträge Zur Erschließung der arabischen Handschriften in Istanbul und Anatolien* (nşr. Fuat Sezgin), Frankfurt 1986, II, 27; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990, s. 33; M. Şerefeddin, "Türk Kelâmcıları", *DİFM*, sy. 23 (1932), s. 7; Muhammed b. Tavî et-Tancî, "Abû Mansûr al-Mâturidî", *AÇİFD*, IV/1-2 (1955), s. 3-12; Ahmed Pâketçi, "Ebû'l-Kâsım Hakîm-i Semerkandî", *DMBİ*, VI, 158-162; W. Madelung, "Abu'l-Qasem Eshâq Samarqandî", *Elr*, I, 358-359.

MUSTAFA CAN

HAKİM ŞAH el-KAZVÎNÎ

(حکیم شاه القزوينی)

Hakîm Şah Muhammed
b. Mübârek el-Kazvîni
(ö. 929/1523'ten sonra)

Tefsir, kelâm ve mantık âlimi,
tabip.

Hekim bir babanın çocuğu olarak dünyaya geldi. Bazı kaynaklar ismini Şah Muhammed el-Kazvîni şeklinde vermekle yetinir. Daha çok Hakîm (Hekim) Şah lakabıyla meşhur olmuştur. Hakîm Şah, ilk tahsilini yaptıktan sonra ünlü âlim Devvânî'den istifade etmek üzere muhtemelen onun kâdılıkudâtılık yaptığı 1478-1497 yılları arasında Şiraz'a gitti. Burada uzunca bir süre kaldığı ve tefsir, kelâm, mantık, nahiv, tıp gibi alanlarda kendini yetiştirdiği söylenebilir. Safevîler İran'a hâkim olunca Mekke'ye gidip bir müddet burada mücâvir olarak kalan Hakîm Şah, Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'nin tavsiyesiyle Osmanlı Padişahı II. Bayezid tarafından İstanbul'a davet edildi. Kınalızâde Hasan Çelebi, bu davete Hakîm Şah'ın padişaha gönderdiği tıbbî dair bir risâlenin vesile olduğunu söyler (*Tezkire*, I, 511). Hakîm Şah, İstanbul'da

120 akçe yevmiye ile saray hekimi olarak görevlendirildiyse de II. Bayezid ile oğlu Selim arasındaki taht kavgasında Selim'in tarafını tuttuğu söylentisi üzerine görevinden uzaklaştırıldı. Ancak I. Selim'in tahta geçmesinden sonra (918/1512) görevine iade edildi ve sarayda seçkin bir yer elde etti.

Padişah hekimi sıfatıyla I. Selim'in birçok seferine katılan Hakîm Şah, Kanûnî Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarında vefat etmiş olup bu tarih Mehmed Süreyyâ tarafından 928 (1522) olarak verilmektedir (*Sicill-i Osmânî*, IV, 109). Ancak Hakîm Şah'a ait *Naşihatnâme*'nin Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki müellif hattı nüshasında (Şehid Ali Paşa, nr. 2799) eserin 929 (1523) yılında yazıldığı belirtilmekte, bu bilgi Kâtib Çelebi tarafından da kaydedilmektedir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1958). Kâtib Çelebi ayrıca onun vefat tarihini iki yerde 920'li (1514) yıllar (a.g.e., II, 1144, 1146), bir yerde de 966 (1559) olarak (a.g.e., I, 208) vermektedir ki son kayıt yanlış olmalıdır. Yine Hakîm Şah'a ait *Terceme-i Mecâlisü'n-ne-fâ'is*'in müellif hattı nüshasında (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3877) eserin 929 (1523) yılında yazıldığı belirtilmiştir.

Son dönemlere ait bazı kaynaklarda Hakîm Şah ile Mîrek el-Buhârî olarak bilinen Muhammed b. Mübârek Şah (ö. 740/1339 [?]) birbirine karıştırılmakta ve Mîrek el-Buhârî'ye ait bazı eserler Hakîm Şah'a nisbet edilmektedir (meselâ bk. *Hediyetü'l-ârifin*, II, 229; Kehmâle, XI, 170; Nüveyhiz, II, 610; Zirikî, VII, 17-18).

Eserleri. Telif, hâşiye, şerh ve tercüme olarak Arapça ve Farsça çeşitli eserleri bulunan Hakîm Şah'ın belli başlı eserleri şu şekilde sıralanabilir: 1. *Tefsîrü'l-Kur'ân* (*Tefsîru Hakîm Şah*). Müellifin yazdığı en önemli eser olarak kabul edilir. Kaynakların çoğunda eserin Feth süresinden Kur'an'ın sonuna kadar bir tefsir olduğu belirtilirken Bağdatlı İsmâil Paşa tefsirin Nahl süresinden itibaren başladığını söylemektedir (*Hediyetü'l-ârifin*, II, 229). 2. *Kitâbü'r-Rab' beyne's-süver ve'l-âyât* (*Rab'ü's-süver ve'l-âyât, Hürü'l-'în fî tebyîni hüsni vec-hi nazmî süverî'l-Kur'ân ve'l-kitâbi'l-mübîn*). Müellif hattıyla bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Ayasofya, nr. 375). Ferâğ kaydında eserin II. Bayezid'e hediye edilmek üzere Mekke'de yazıldığı ifade edilmektedir. Eyyûp Sabri Fânî, adı geçen nüshayı esas alarak hazırladığı yüksek lisans tezinde eseri tahkik etmiştir (bk. bibl.). 3. *Hâşi-*

Hakim Şah el-Kazvinî'nin *Kitâbü'r-Rabt beyne's-süver ve'l-âyat* adlı eserinin ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Aya-sofya, nr. 375)

ye *ûlâ Şerhi'l-'Aşkâ'idî'n-Nesefiyye li't-Teftâzânî*. Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki müellif hattı nüshasında (Ayasofya, nr. 2212) eserin 920'de (1514) yazıldığı ve Sultan I. Selim'e takdim edildiği kaydı yer almaktadır. Hâşiyenin aynı kütüphanede iki nüshası daha vardır (Hacı Mahmud Efendi, nr. 1419; Cârullah Efendi, nr. 1162). 4. *Hâşiyeye 'ulâ Şerhi'l-'Aşkâ'idî'l-'Aqûdiyye li'd-Devvânî*. Eserde, Hakîm Şah'ın bazı konularda Devvânî'ye karşı Bâkullânî ve İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'yi desteklediği görülür. Hâşiyenin Hacı Selim Ağa (nr. 605) ve Köprülü (nr. 224) kütüphanelerinde birer nüshası bulunmaktadır. 5. *Naşihatnâme*. Aristo'nun Büyük İskender için yazdığı nasihatnâme'yi andıran ve Kanûnî Sultan Süleyman'a sunulmak üzere yazılan Farsça bir eserdir. Kitapta sağlığı korumaya yönelik tavsiyeler âyet ve hadislerle de teyit edilmiştir. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Şehid Ali Paşa, nr. 2799/3) 929 (1523) tarihli müellif hattı bir nüshası mevcuttur. 6. *er-Risâle fi esbâbi's-*

sitteti'z-zarûriyye. Yine Kanûnî Sultan Süleyman'a takdim edilmek üzere kaleme alınan risâle, sağlıkla ilgili tavsiyeleri ihtiva etmekte olup bir nüshası Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 3509). 7. *Şerhu'l-Mûcezz fi't-tıb*. İbnü'n-Nefs'in *el-Mûcezz (Mûcezzü'l-Kânûn)* adlı eserinin şerhidir. Hastalıkları ve bunların tedavi yollarını anlatan ve bazı kaynaklarda Hakîm Şah'ın kendi telifi olduğu belirtilen eserin Süleymaniye (Beşir Ağa, nr. 509; Damad İbrâhîm Paşa, nr. 123) ve İstanbul Üniversitesi (AY, nr. 2326) kütüphanelerinde yazma nüshaları vardır. 8. *Terceme-i Mecâlisü'n-nefâ'is*. Ali Şîr Nevâî'nin Çağatay Türkçesi ile yazdığı *Mecâlisü'n-nefâ'is*'in Farsça tercümesidir. Eserin sonuna mütercim tarafından kırk bir Türk şairinin biyografisi ilâve edilmiştir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde müellif hattı bir nüshası bulunan (Esad Efendi, nr. 3877) ve 929'da (1523) yazılıp Kanûnî Sultan Süleyman'a takdim edildiği kaydedilen eser Hikmet Ali Asgar tarafından bir önsözle birlikte yayımlanmıştır (*Mecâlisü'n-nefâ'is der Tezkire-i Şu'arâ-i Kâr-nı Nühüm-i Hicrî* içinde, Tahran 1323 hş./1944, s. 180-409). Bunların dışında kaynaklarda Hakîm Şah'ın şu eserlerinden de söz edilmektedir: *Şerh (Hâşiyeye) 'ulâ Şerhi'l-Mevâkıf* (Adudüddin el-İcî'nin *el-Mevâkıf* adlı eserine Cürçânî'nin yazdığı şerhin hâşiyesi); *Keşfü'l-ha-kâyık (fi şerhi'l-Kâfiye)*; *Şerhu'l-İsâ-gûcî (fi'l-manîk)*; *Hâşiyeye 'ulâ Tehâfütü Hoca-zâde* (Hocazâde Muslihuiddin Efendi'nin *Tehâfütü'l-felâsife* adlı eserinin hâşiyesi); *Terceme-i Hayâtü'l-hayevân* (Demîrî'nin *Hayâtü'l-hayevân* adlı eserinin Farsça tercümesi olup Hakîm Şah'ın bu eseri Sultan I. Selim'in isteği üzerine Farsça'ya tercüme ettiği söylenir).

BİBLİYOGRAFYA :

Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 330-331; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, s. 341-342; Hoca Sâdeddin, *Tâcü't-tevârih*, II, 573; Kınalızâde, *Tezkire*, I, 511-513; Hâfiz Mustafa Vecdî, *Târih*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4225, vr. 188^b; *Keşfü'z-zunûn*, I, 208, 446, 513, 685, 697, 832; II, 1144, 1146, 1371, 1591, 1825, 1893, 1958; *Sicill-i Osmânî*, IV, 109; Serkis, *Mu'cem*, III, 1632; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 292; *Hediyetü'l-'arîfin*, II, 229; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mû'el-liftin*, XI, 151, 170; Dânişmend, *Kronoloji*², II, 54-55; Bilmen, *Tefsir Tarihi*, II, 624; Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim* (Kazancıgil), s. 113; Ahmed İsâ, *Mu'cemü'l-etubbâ*, Beyrut 1402/1982, s. 215; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirin*, II, 610; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), VII, 17-18; Eyyüp Sabri Fânî, *Hakîm Şah el-Kazvinî ve Kitâbü'r-Rabt beyne's-süverî ve'l-âyat Adlı Eseri* (yüksek lisans tezi, 1991), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; *Kâmûsü'l-a'lâm*, III, 1970.

EYYÜP SABRİ FÂNİ

HÂKİM eş-ŞEHİD

(الحاكم الشهيد)

Ebü'l-Fazl Muhammed
b. Muhammed b. Ahmed el-Mervezî
el-Belhî el-Hâkim eş-Şehîd
(ö. 334/945)

Sâmâniler zamanında
vezirlik yapan Hanefî fakihî.

Eski kaynaklarda ne zaman doğduğu belirtilmemektedir. Bazı çağdaş araştırmacılar, Ahmed b. Hanbel'den rivayette bulunduğu ileri sürerek 241 (855) yılından önce doğduğunu kaydetmekteyse de (Sezgin, I, 443) onun Ahmed b. Hanbel'den doğrudan değil Ebû Recâ Muhammed b. Hamdûye vasıtasıyla rivayette bulunduğu dikkate alınırsa bunun doğru olmadığı anlaşılr. Üstlendiği devlet görevi dolayısıyla "Hâkim" (Gerdîzî, s. 154), bu görevi sırasında öldürülmesi sebebiyle de "Şehîd" lakabını almıştır.

Küçük yaştan itibaren iyi bir eğitim gördü; ilmi şahsiyeti yanında şairliği ve münazaralardaki maharetiyle de dikkatleri üzerinde topladı. Kendi memleketi olan Merv'den başka Buhara, Nişâbur, Rey, Bağdat, Kûfe, Mekke ve Kahire gibi ilim merkezlerini dolaşarak Ebû Recâ Muhammed b. Hamdûye el-Hürekânî, Yahyâ b. Sâsûye ez-Zühelî, Abdullah b. Şîrûye, Heysem b. Halef ed-Dûrî, Ali b. Abbas el-Becelî, Mufaddal b. Muhammed el-Cenedî, Muhammed b. Saîd en-Nevcâbâzî ve Hasan b. Süfyân en-Nesevî gibi âlimlerden hadis tahsil etti.

Döneminde Buhara ve civarının en meşhur âlimleri arasında yer alan Hâkim eş-Şehîd fıkıh yanında hadis alanındaki bilgisi sebebiyle de bir muhaddis olarak kabul edilmiştir. Hâkim en-Nisâbü'rî gibi bazı hadisçiler, özellikle metodoloji açısından onu kendi zamanlarındaki fakihlere göre hadisçilere daha yakın görmüşlerdir. Yine Hâkim en-Nisâbü'rî, kendilerinden hadis yazdığı Hanefî âlimleri arasında ondan daha çok hadis bileni ve hadisi ondan iyi anlayanı görmediğini ifade eder. Sem'ânî de Hâkim'in 60.000 hadisi ezbere bildiğini söyler.

Uzun süre Buhara'da kadılık yapan ve bu görevi sırasında adaletiyle meşhur olan Hâkim eş-Şehîd, özel hayatındaki örnek şahsiyeti ile de halkın sevgisini kazanmıştır. Bu görevde iken, Sâmânîler'in Horasan Emîri Nasr b. Ahmed'in oğlu Ebû Muhammed Nûh (I. Nûh) başta olmak üzere birçok devlet adamı onun ders ve sohbetlerine devam ediyordu. Nasr b. Ahmed'